

Between Local Tradition and Regional Exchanges: Stucco Decoration in Dervish Lodges from the Inner Pontos at the Turn of the Fifteenth Century

Maxime Durocher¹

Article submitted: 30 June 2021

Article accepted: 24 August 2021

<https://doi.org/10.54930/TARE.2021.5>

Abstract

Built between the 1370s and the 1410s, the dervish lodges of Lulu ibn ‘Abdallah in Tazya and of Horozoğlu Ahmed Bey in Tokat are partially ornamented with refined stucco decorations that have remarkable similarities. This corpus illustrates the production of stucco in medieval Anatolia, a material still understudied, as well as the progressive standardization of the architecture of dervish lodges during a transitional period that witnessed the emergence of the Ottomans in the former Eretnid realm. Focusing on these two case studies from the Inner Pontos region, this paper argues that such production is rooted at the local scale. Moreover, the study of such ornamentation also present in early Ottoman dervish lodges sheds new light on the artistic exchanges and circulations at a regional scale, deconstructing the historiographic border isolating central Anatolia from the emerging Ottoman Empire.

Keywords:

Medieval Anatolia, the Ottoman Period, Stucco Decorations, Dervish Lodges, the Inner Pontos

Introduction

During the fourteenth and the early fifteenth centuries, dervish lodges were one of the most important groups of Islamic institutions built in Anatolia, including the areas of the nascent Ottoman state. Nevertheless, the formalist approach that shapes the historiography of Islamic architecture, particularly pronounced in the case of medieval and Ottoman Anatolia, has long neglected these types of buildings.²

Several factors can explain the disappearance of dervish lodges from scholarly radars.

¹ Maxime Durocher, Sorbonne Université – UMR 8167 Orient et Méditerranée, ORCID: 0000-0001-8722-7619, maxime.durocher@sorbonne-universite.fr

² Only a few pages are dedicated to the architecture of dervish lodges in summative works, see for instance: Robert Hillenbrand, *Islamic Architecture: Form, Function and Meaning* (New York: Columbia University Press, 1994), 219–20. See also Oya Pancaroğlu, “Formalism and the Academic Foundation of Turkish Art in the Early Twentieth Century,” *Muqarnas* 24 (2017): 67–78.

First, the approach to Sufism as a literary object of research paid little attention, until recently, to the architecture and material culture related to Sufi communities.³ Moreover, numerous dervish lodges—designated by a variety of terms (*zāwiya*, *khānqāh*, *‘imāret*, or *buq’ā*, among others) in epigraphy and documentary sources—were later converted into mosques and studied as such by scholars, particularly in the Ottoman context.⁴ Indeed, although major monuments such as the so-called Green Mosque, built by Mehmed I (r. 1413–21) in Bursa in 1419–21, were identified as dervish lodges as early as the 1950s,⁵ they have continued to be analyzed as mosques in historiography, misinterpreting the history of early Ottoman architecture until recently.⁶

Several works have highlighted the role played by dervish lodges in shaping the architectural landscape of medieval and early Ottoman Anatolia. Nevertheless, this growing historiography has mainly focused on the late thirteenth- and early fourteenth-century *zāwiyas* in central Anatolia and the early Ottoman *zāwiya*-centered complex in Bithynia,⁷ leaving aside dervish lodges erected in post-Ilkhanid central Anatolia. This reflects a larger trend of historiography, in which the architecture of the successors state of the Ilkhanids, reigning in central Anatolia after the collapse of the Ilkhanate in 1335, is still bypassed in favor of the merging of Ottoman architecture in Bithynia.⁸ Finally, some aspects of the architecture of dervish lodges and their architectural decoration, present both in central Anatolian and Bithynian *zāwiyas*, still deserve closer analysis.

This is particularly the case for stucco ornamentation, despite important corpora preserved in late fourteenth- and early fifteenth-century dervish lodges. Focusing on two *zāwiyas*—namely the *zāwiya* of Lulu ibn ‘Abdallah (built in 1377–88) and the so-called *zāwiya* of Horzoğlu (built ca. 1420)—this paper aims to bring new material for the history of stucco. These two case studies—one being erected under the reign of the Eretnids and their successor, Qadi Burhan al-Din Ahmad, and the other built after the integration of the Inner Pontos, that is the basin of the

3 For a recent state of the art in Sufi Studies, see Alexandre Papas, “Introduction: What Is a Šūfī Institution?,” in *Sufi Institutions*, ed. Alexandre Papas, *Handbook of Oriental Studies Section 1, The Near and Middle East 154/1, Handbook of Sufi Studies 1* (Leiden: Brill, 2021), 1–24.

4 In this paper focusing on Anatolia, I use *zāwiya* as a synonym of dervish lodge as it is the most common term used in epigraphy and documentary sources.

5 Sedat Çetintaş, *Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değildir* (Istanbul: n.p., 1958); Semavi Eyice, “İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi: Zāviyeler ve Zāviyeli Camiler,” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23, no. 1–2 (1963): 3–80. The foundation inscription of the Green Mosque identifies the monument as a *buq’ā*, a term generally used for dervish lodges: Bernard O’Kane, “Tāybād, Turbat-I Jām and Timurid Vaulting,” *Iran* 17 (1979): 94–96; *Thesaurus d’Épigraphie Islamique* (TEI), no. 9059, accessed 30 July 2021.

6 Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire* (Princeton: Princeton University Press, 2005), 49–50; Çiğdem Kafesçioğlu, “Lives and Afterlives of an Urban Institution and Its Spaces: The Early Ottoman *‘Imāret* as Mosque,” in *Historicizing Sunni Islam in the Ottoman Empire, c. 1450–c. 1750*, ed. Tijana Krstić and Derin Terzioğlu, *Islamic History and Civilization 177* (Leiden: Brill, 2020), 255–307.

7 Ethel Sara Wolper, *Cities and Saints: Sufism and the Transformation of Urban Space in Medieval Anatolia* (University Park: The Pennsylvania State University Press, 2003); M. Baha Tanman and Sevgi Parlak, “Tarikat Yapıları,” in *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (Mimarlık ve Sanat)*, ed. Ali Uzay Peker and Kenan Bilici, *Sanat Eserleri Dizisi 454* (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 2:391–417; Godfrey Goodwin, “The Dervish Architecture in Anatolia,” in *The Dervish Lodge: Architecture, Art, and Sufism in Ottoman Turkey*, ed. Raymond Lifchez, *Comparative Studies on Muslim Societies 10* (Berkeley: The University of California Press, 1992), 57–69; Suna Çağaptay, *The First Capital of the Ottoman Empire: The Religious, Architectural and Social History of Bursa* (London: I. B. Tauris, 2020), 69–77.

8 Patricia Blessing, “All Quiet on the Eastern Frontier? Early Ottoman Architecture and its Contemporaries in Eastern Anatolia,” in *Architecture and Landscape in Medieval Anatolia, 1100–1500*, ed. Patricia Blessing and Rachel Goshgarian (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017), 200–201.

Yeşilirmak, into the Ottoman realm—will shed new light on artistic production and exchanges during the crucial period of the progressive conquest of Anatolia by the Ottomans.

Local Patronage and the Ottoman Conquest of the Inner Pontos

We do not know much about the patron of the two dervish lodges, but we do know that their builders had local roots.

The first example, the *zāwiya* of Tazyā (actual village of Gümüştöp) (Fig. 1), is set on the foothills of the Yaylacık Mountains, a strategic place dominating the fertile plain of Turhal. It is part of a larger complex of buildings erected during the second half of the fourteenth century.⁹ The *zāwiya* was built under the patronage of a certain al-Hajj Lulu ibn ‘Abdallah, who is not mentioned, to our knowledge, in any other textual or epigraphic source.¹⁰ Nevertheless, the inscription detailed some of the incomes of the waqf that financially supported the dervish lodges.¹¹ These incomes, confirmed in the first Ottoman tax register of 1455,¹² are villages and agricultural resources such as vineyards located in the region of Turhal. They included the village of Tazyā itself, suggesting that the patron, Lulu ibn ‘Abdallah, was a local landowner who transformed his properties into a waqf for the benefit of the dervish lodge.

The patron of the so-called *zāwiya* of Horozoğlu is even less precisely identified. This dervish lodge (Fig. 2), located at the south of one of the main squares of Tokat, is unfortunately anepigraphic and no *waqfiyya* directly related to the lodge has survived. However, the architectural characteristics of the monument points toward a date of construction ca. 1415–20.¹³ The mausoleum adjacent to the dervish lodge, some meters to the north of the entrance, is better documented and was most probably built by the same patron.¹⁴ It contains 12 cenotaphs of Ahmed Bey ibn Mehmed Bey Çelebi ibn ‘Ali Bey (d. 1433) and his family. Ahmet Bey is also the *wāqif* of one foundation chart established for the mausoleum in 1424, completed by his son Pir Ahmed ibn Ahmed Bey in 1445.¹⁵ While these documents do not precisely refer to the adjacent *zāwiya*, the functions described, such as the distribution of food, are typical features of *waqfiyyas* established for dervish lodges in this period. The modern name of the *zāwiya*, Horozoğlu, has been documented in different forms since the seventeenth century, when Evliya Çelebi mentioned a Horos Tekye in Tokat.¹⁶ According to Halil Edhem, probably basing on the *History of Amasya* written

9 Erol Yurdakul, “Tokat Vilayetin’in Gümüştöp (Dazyā) köyündeki XIVncü Yüzyıla Ait Eski Eserler,” *Vakıflar Dergisi* 8 (1969): 244–47; M. Baha Tanman, “Turhal’ın Gümüştöp (Dazyā) Köyündeki Namazgâh,” *Sanat Tarihi Yıllığı* 9–10 (1981): 309–16. I have discussed elsewhere the chronology of the complex and its epigraphic material: Maxime Durocher, “Tāzyā: A Fourteenth Century Rural Complex and its Chronology,” in *15th International Congress of Turkish Art*, Proceedings, ed. Michele Bernardini, Alessandro Taddei, and Michael Douglas Sheridan (Ankara: Ministry of Culture and Tourism, Republic of Turkey, 2018), 263–77.

10 Durocher, “Tāzyā,” 267–68.

11 Thesaurus d’Epigraphie Islamique no. 32500, accessed 30 July 2021.

12 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Tahrir Defter 2, 196.

13 Şerare Yetkin, “Tokat’ta Horozlu İmaret,” in *IX. Türk Tarihi Kongresi (21-25 Eylül 1981)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1981), 1337–43.

14 Ekrem Hakki Ayverdi, *Osmanlı Mi’mârîsinin İlk Devri: Çelebi ve II. Murad Sultan Devri 806–855 (1403–1451)* (İstanbul: Baha Matbaası, 1972), 2:205–207; Yetkin, “Horozlu İmaret,” 1341.

15 Respectively, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri (VGMA) 482.112–133.1 and 737.120–121.52. The two documents have been edited, with some inconsistencies: see Ali Açık and Abdurrahman Sağır, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları – Vakfiyeler*, Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Serisi 8 (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2005), 1:150–54 and 161–63.

16 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Trans-*

by Hüseyin Hüsameddin (Yaşar) in the late nineteenth century,¹⁷ the patron of the *zāwiya*, Horozoğlu Ahmed Bey, was a descendant of the Eretnid sultan ‘Alā al-Din ‘Ali (r. 1365–80), whose nickname was Horoz.¹⁸ As seductive as it is, this identification of the patron as a direct heir of the Eretnid sultan cannot be affirmed on the unique basis of this surname appearing in later sources. Nevertheless, it seems fair to assume that Ahmed Bey ibn Mehmed Bey, who held the properties of many villages in the Inner Pontos and transformed them into a waqf for his pious foundation in Tokat, was a local emir whose allegiance shifted, at the turn of the fifteenth century, from Qadi Burhan al-Din to the Ottomans, the new lords of central Anatolia.¹⁹

The 40 years that separate the two *zāwiya*s correspond to the progressive integration of the Inner Pontos into the Ottoman realm. The conquest of this fertile and commercially strategic region was not a direct process but resulted from different phases illustrating the complex politics of the last decades of the fourteenth century in Anatolia. While the former Sultanate of Rum was incorporated into the Ilkhanid realm during the second half of the thirteenth century, the disintegration of this empire in 1335 led to the emergence of local dynasties in different provinces.²⁰ In the Inner Pontos and part of central Anatolia, a dynasty founded by Eretna (r. 1335–52), an emir of Uyghur origins who was appointed governor of Anatolia in 1335, ruled until 1381.²¹ Nevertheless, the Eretnid sultanate rapidly declined under the reign of his successors, Ghiyath al-Din Muhammad I (r. 1352–65) and ‘Ala al-Din ‘Ali (r. 1365–80). This last decade of the Eretnid sultanate also witnessed the rise to power of Qadi Burhan al-Din Ahmad (d. 1398). Statesman and poet, Burhan al-Din Ahmad was a descendant of the local notables of Kayseri, where he was appointed qadi in 1364.²² After acceding to the vizierate of the Eretnids in 1378, Burhan al-Din Ahmad ruled independently (1381–98) and had to fight constantly against local emirs to establish his authority over northern and central Anatolia. Astarābādī’s Persian chronicle *Bazm u Razm* relates these countless fights and reveals a new structure of power, very locally rooted around one or two fortresses, in the vacuum of imperial power after the collapse of the Ilkhanid realm.²³

During these last decades of the fourteenth century, new political pretensions over central and eastern Anatolia emerged from the Ottomans in the west and the Timurids in the east. The campaigns of Timur in western Iran and Azerbaijan reached eastern Anatolia in the mid-1380s.²⁴ Bayezid I (r. 1389–1402) also rapidly turned his attention toward the conquest of Anatolia and reached the city of Amasya in the early 1390s.²⁵ During this decade, Burhan al-Din Ahmad was

kripsiyonu (Istanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 5:36.

17 Hüseyin Hüsameddin (Yaşar), *Amasya Tarihi* (Istanbul: Hikmet Matba’ası, 1927), 3:76.

18 Halil Edhem, “Anadolüda İslāmī Kitābeler,” *Tāriḥ ‘Osmānī Encümeni* 636 (1331/1916), 739–40.

19 Yetkin, “Horozlu İmaret,” 1342–43.

20 For a detailed history of Mongols in Anatolia, see Charles Melville, “Anatolia under the Mongols,” in *The Cambridge History of Turkey*, ed. Kate Fleet, vol. 1, Byzantium to Turkey (1071–1453) (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 51–101.

21 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti,” *Belleten* 32, no. 126 (1968): 161–89.

22 A. C. S. Peacock, “Metaphysics and Rulership in Late Fourteenth-Century Central Anatolia: Qadi Burhān al-Dīn of Sivas and His İksīr al-Sa’ādāt,” in *Islamic Literature and Intellectual Life in Fourteenth and Fifteenth Century Anatolia*, ed. A. C. S. Peacock and Sara Nur Yıldız, *Istanbul Texts and Studies* 34 (Würzburg: Ergon Verlag, 2016), 101–36. About the reign of Burhan al-Din, see İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed,” *Belleten* 32, no. 126 (1968): 191–245.

23 Jürgen Paul, “A Landscape of Fortresses: Central Anatolia in Astarābādī’s *Bazm va Razm*,” in *Turko-Mongol Rulers: Cities and City Life*, ed. David Durand-Guédy, Brill’s Inner Asian Library 31 (Leiden: Brill, 2013), 317–45.

24 Beatrice Forbes Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane, Cambridge Studies in Islamic Civilizations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 70–72.

25 The city possibly had already recognized Ottoman suzerainty in 1387: Hasan Karataş, “The City as Historical Actor:

caught between the Ottomans, the incursions of Timur in the east, and the pressure of the Aq Qoyunlu tribes, led by Qara Yülük, in the south. The death of Burhan al-Din Ahmad in 1398 ensured the domination of Bayezid in the Inner Pontos, but this conquest was short-lived. The disappearance of the buffer state of Burhan al-Din Ahmad and others such as the emirate of Muttaharten in Erzincan accelerated the direct confrontation between Bayezid and Timur, who both considered Anatolia as their exclusive domain.²⁶ Starting in 1400, the campaign of Timur in Anatolia ended with his victory over the Ottomans in the Battle of Ankara in 1402 and the capture of Bayezid himself.²⁷ Redistributing the political cards in Anatolia, Timur divided the Ottoman state and gave power back to the local emirs ousted by Bayezid. His retreat from Anatolia in 1403 created an opening for civil war between the sons of Bayezid, which ended with the restoration of Ottoman unity in 1413 after the victory of Mehmed I (r. 1413–21) over his brothers.²⁸

In the Inner Pontos, the support base of Mehmed I during the Civil War, architectural activity, particularly the foundation of dervish lodges, did not stop during this troubled period. First built in 1375–76, the *zāwiya* of Lulu ibn ‘Abdallah was restored in 1388, possibly after a military campaign against Burhan al-Din, who was in conflict with the emir of Amasya.²⁹ While few monuments can be attributed to the 1390s, a revival of architectural patronage likely occurred in the first decades of the fifteenth century, particularly in the cities of Amasya and Tokat. In addition to the Horozoğlu *zāwiya*, several dervish lodges were erected, and at least three of them are well preserved: the *zāwiya*s of Yakub Paşa (1412), known as the Çilehane, and of Bayezid Paşa (1414–15) in Amasya and the dervish lodge built in Tokat by Nur al-Din Hamza ibn Bijar in 1412–13. At least three of the patrons—namely Horozoğlu Ahmed Bey, Nur al-Din Hamza, and Bayezid Paşa—belonged to the local elite and were members of families who most probably served under the reign of Burhan al-Din before shifting their allegiances to the Ottomans.³⁰ This is also the case of Hacı İvaz Paşa, known as the supervisor of the complex of Mehmed I in Bursa, who commissioned a madrassa in Tokat (1407) and an important complex in the plain of Qaz Ova, some 20 kilometers to the northwest of Tokat in 1424.³¹ While Hacı İvaz Paşa, Bayezid Paşa, and Yakub Paşa were all important figures in the reign of Mehmed I and also commissioned buildings in the center of the Ottoman Empire, the other cases illustrate the importance of local patronage. This is a phenomenon already noticed during the Ilkhanid period and confirmed under the Eretnids, as illustrates the case of Lulu ibn ‘Abdallah in Tazyā.³² The attention of scholars has mostly focused

The Urbanization and Ottomanization of the Halvetiye Sufi Order by the City of Amasya in the Fifteenth–Sixteenth Centuries” (PhD diss., University of California Berkeley, 2011), 22.

26 Michele Bernardini, “Motahharten entre Timur et Beyazid: une position inconfortable dans les remous de l’histoire anatolienne,” in *Syncretismes et hérésies dans l’Orient seldjoukide et ottoman (XIVe–XVIIIe siècle)*, *Actes du Colloque du Collège de France, octobre 2001*, ed. Gilles Veinstein (Paris: Peeters, 2005), 199–211.

27 Marie-Mathilde Alexandrescu-Dersca, *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*, Universitatea Mihăileană din Iași. Publicațiunile Institutului de Turcologie 1 (Bucharest: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului Imprimeria Națională, 1942), 69–78.

28 On this period, see Dimitri J. Kastritsis, *The Sons of Beyazid: Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402–1413* (Leiden: Brill, 2007).

29 Durocher, “Tāzyā,” 268.

30 For Nur al-Din Hamza, see Yaşar, *Amasya*, 181–82. For Bayezid Paşa, see Zeynep Oğuz Kursar, “Views and Layers of Late Medieval Anatolia through Bāyezīd Pasha’s Corner of Amasya,” in *Essays in Honor of Ekrem Čaušević*, ed. Azra Abadžić Navaey *et al.* (Zagreb: FF Press, forthcoming).

31 İsmail Hakki Uzunçarşılı, “Hacı İvaz Paşa’ya Dâir,” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 10/14 (1959): 25–58.

32 Patricia Blessing, *Rebuilding Anatolia after the Mongol Conquest: Islamic Architecture in the Lands of Rûm 1240–1330*, *Birmingham Byzantine and Ottoman Studies* 17 (Farnham: Ashgate, 2013), 183–203.

on the important Ottoman figures and their works, such as the *zāwiya* of Bayezid Paşa in Amasya, studied in comparison with their contemporaries established in Bithynia and particularly in Bursa.³³ Nevertheless, the monuments erected by local patrons in the Inner Pontos reveal a shared taste among Anatolian elites. While the architectural culture of this transitional era still deserves a comprehensive study, stucco decoration preserved in the Inner Pontos for this period reveals an important evolution in the architecture of dervish lodges as well as artistic exchanges between the Ottomans and their contemporaries in central Anatolia at the turn of the fifteenth century.

Stucco Decoration in the Zāwiyas of Lulu Ibn 'Abdallah and Horozoğlu

The architecture of the two dervish lodges illustrates the progressive standardization of *zāwiyas* in the Inner Pontos during the late fourteenth and early fifteenth centuries. At Tazyā, two phases of construction can be identified.³⁴ The core building, organized around a central space composed of one square, domed room and an iwan at the south, is attributed to the first phase (1375–76). In the restoration phase, the north loggia and the small, square, domed room, located on the northwestern/western end of the north loggia were joined. The inscription above the entrance of this room identified it as a *dār al-ḥuffāz*, later transformed into a mausoleum, and gives the *terminus ante quem* of 1388 for dating this second phase. The *zāwiya* of Horozoğlu in Tokat shows a more symmetrical plan, corresponding to the famous reversed T-shape plan.³⁵ Here again, the rooms are distributed around a central space joined by a square room covered by a dome with an iwan. In both cases, the south iwan did not have a mihrab in its original state. While the window occupying the south wall was later blocked with the addition of a prayer niche by ashlar in Tazyā (Fig. 3), this south window was kept open at Horozoğlu dervish lodge which, unlike the former, was never converted into a mosque. This window feature indicates a utilitarian conception of the architecture of *zāwiyas*, where the central hall was multifunctional and not yet mostly dedicated to prayer, as was already the case in the sultanic complex in Bursa.³⁶

The *zāwiya* of Tazyā preserves one of the earliest documented corpora of stucco in dervish lodges. They are concentrated in two rooms: the large western square room and the former *dār al-ḥuffāz*, at the northwestern corner of the complex. The location of the plaster decoration suggests that they were added during the restoration campaign that occurred before 1388. In the northwestern room, stucco is used on ornamented shelves at the corner of the room (Fig. 4). It consisted of triangular slabs, with zig-zag motifs on the edge, supported by two molded vertical panels in the form of half recti-curvilinear arches with peacock motifs on the spandrels. Most of the plaster ornamentation is in the large western room (Fig. 5). A molding, measuring approximately 20 cm in height, runs along the northern, the eastern, and the southern walls of this room. It has repeated trilobed arches with foliated scrolls with pearl motifs. The eastern wall presents a more complex composition. A large rectangular frame, recently restored in its bottom part, occupies the center of the wall. Unfortunately, the current fireplace at the center, an imitation of Topkapı-style chimneys, has suffered from poor restoration. On each side of the frame, two rectangular panels present a more interesting and well-preserved composition. Each panel is divided into three horizontal registers. The upper and lower sections are ornamented with foliated scrolls,

33 Oğuz Kursar, "Views and Layers."

34 Durocher, "Tazyā," 266–68 and figure 3.

35 Yetkin, "Horozlu İmaret," 1338 and plan 1.

36 Necipoğlu, *The Age of Sinan*, 50.

alternating chalice-like palmettes and bell motifs. The central section is composed of flat niches with recti-curvilinear arches and peacock motifs in the spandrels, exactly similar to the shelves of the *dār al-huffāz* (Fig. 6).

The stuccos of the Horozoğlu dervish lodge are also concentrated in one side room opening toward the central hall in the eastern aisle of the building. The composition is not as well preserved as Tazyā but shows intriguing similarities, already noticed by Yetkin (Fig. 7).³⁷ These ornaments are only preserved in the left-hand spandrel of the large arched niche on the western wall. Three registers of arches and a partial rectangular frame are still visible. The decoration of the latter consists of a geometric composition centered around five-pointed stars. The arcades, with recti-curvilinear arches, are very close to the stucco of Tazyā. While the spandrels of the two upper sections have foliated motifs with chalice-like palmettes, the spandrels of the lower section are adorned with peacock motifs similar to (although slightly bigger than) the one at Tazyā (Fig. 8).

These two groups of plaster decoration constitute interesting landmarks for the little-known history of stucco in late medieval and early Ottoman Anatolia.³⁸ However, these are not the earliest examples, and plaster decoration was indeed used in the Islamic architecture of Anatolia since the end of the twelfth century. The earliest examples are found in palatial contexts, particularly the kiosk of Konya built by the Rum Seljuk sultan Kiliç Arslan II at the end of the twelfth century,³⁹ and the palace of Kubadabad, established on the shore of Lake Beyşehir by Kaykubad I in ca. 1230.⁴⁰ While the variety of themes, motifs, and shape of the stucco is, by far, richer in palatial contexts, some examples show a similar composition of recti-curvilinear arches with organic motifs (including birds) in the spandrels.⁴¹ The use of stucco on civil or palatial architecture is not documented during the second half of the thirteenth century and the fourteenth century, but this absence is perhaps due to lacunae in historiography. Furthermore, mihrab niches with stucco ornaments attest to the use of this technique in a different architectural context during the last decades of the thirteenth century. An important corpus is preserved in the wooden mosques built in central and western Anatolia, such as the Great Mosque of Sivrihisar (1274–75) or the Arslanhane Mosque in Ankara (1290–91).⁴² As Patricia Blessing has convincingly argued, this use of stucco reveals an intensification of relations with Iran but also an accommodation of this technique with the use of motifs previously rooted in Anatolian architecture.⁴³ Nevertheless, this group of late thirteenth-century mosques is not unique. During the fourteenth century and the first half of the fifteenth century, stucco was continuously used on mihrabs, mostly in mosques, in central and western Anatolia.⁴⁴ Plaster-ornamented mihrabs in the mosque built by Bayezid I in Bergama (1398–99) and the imaret of Mihaloğlu Mahmut Bey in Edirne (early fifteenth century) also attest

37 Yetkin, “Horozlu İmaret,” 1340.

38 For an overview, see Abdullah Karaçağ, “Alçı Sanatı,” in *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, ed. Ali Uzay Peker (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 2:493–505.

39 Friedrich Sarre, *Der Kiosk von Konia* (Berlin: Verlag für Kunstwissenschaft, 1936), pl. 9–18; Richard P. McClary, *Rum Seljuq Architecture 1170–1220: The Patronage of Sultans*, Edinburgh Studies in Islamic Art (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017), 33–34.

40 Rüçhan Arık, *Kubad Abad: Selçuklu Saray ve Çinileri* (Istanbul: Türkiye İş Bankası, 2000), figs. 247–50; Yusuf Acioglu, “Kubad Abad Sarayı Alçı Buluntuları,” *Sanat Tarihi Dergisi* 23, no. 2 (2014): 1–11.

41 Examples, excavated by Katharina Otto-Dorn, are preserved at the Karatay Medrese Museum: Katharina Otto-Dorn, “Bericht über die Grabung in Kobadabad 1966,” *Archaeologischer Anzeiger* 4 (1966): 475.

42 Blessing, “Rebuilding,” 196.

43 Blessing, “All Quiet,” 206.

44 Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı XIV–XV. Yüzyıl 1300–1453* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 31–32.

to a production of stucco mihrabs in an Ottoman context.⁴⁵

While regional corpora (in Bithynia and central Anatolia) emerge, the production of stucco in the Inner Pontos is still insufficiently known. Unfortunately, the techniques and social context of production of stucco in late medieval Anatolia—including, of course, the existence of local or itinerant workshops—are not documented. However, two mosques—the mosque of Halil Bey in Pazar (1334–35),⁴⁶ and the mosque of Dimorta (modern Üzümlü)—with wooden structures suggest a local production in the Inner Pontos during the fourteenth century, some decades before the important decorative program of Tazya.⁴⁷ According to its inscription, the mosque of Halil Bey was built by a certain Hājī Muhammad ibn Husayn, not mentioned in other sources to our knowledge.⁴⁸ While the architecture of this wooden-structured mosque has been profoundly transformed during the Ottoman period, its monumental mihrab has the shape of a muqarnas niche with a large rectangular frame with geometric pattern. The mosque of Dimorta is very interesting, not only because it is a unique case of a mosque established in a village of the Inner Pontos during the fourteenth century, but also for its important corpus of engravings on the wooden pillars and capitals. Its mihrab has the shape of a muqarnas niche and a large rectangular frame, a similar shape like Halil Bey's mihrab, though smaller. It is ornamented with a geometric composition based on 12-pointed stars (Fig. 9). The vegetal motifs adorning the muqarnas show interesting parallels with the vegetal repertoire of the stucco in the dervish lodges of Lulu ibn 'Abdallah and Horozoğlu. While the time-lapse between the mosque of Dimorta and the two dervish lodges—almost 80 years—does not demonstrate the existence of a workshop throughout the entire fourteenth century, it clearly indicates the presence of a local tradition of using stucco in the Inner Pontos during the late medieval period.

The plaster decoration of Tazya also shows a revival of this technique in an unprecedented context: the dervish lodge. The shape of recti-curvilinear arches with lively spandrels, with its closest parallel in Seljuk palaces, reveals an intriguing adaptation of a palatial ornament repertoire in dervish lodges during the late medieval period. The lacunae of almost one hundred fifty years between the stucco of Kubadabad and the one in Tazya still deserves closer investigation. However, the parallel between dervish lodges and residential architecture is a topos in literature and is also reflected in the use of common terms such as *āsītāne* (literally, “the threshold”) for designating dervish lodges and palaces.⁴⁹ In Ottoman Sufi shrines, not only the terminology but also the architecture itself has been related to palatial context.⁵⁰ More importantly, the use of stucco decoration in specific rooms of the two dervish lodges also suggests an increasing specialization of spaces. In the *zāwiyas* of Lulu ibn 'Abdallah and Horozoğlu, stucco ornamentation is concentrated in side rooms, commonly referred to as *ṭabhāne* in literature. These rooms mostly served as reception halls and illustrate the importance of hospitality in dervish lodges, particularly in late medieval Anatolia.⁵¹ As far as we know, the *zāwiya* of Lulu ibn 'Abdallah in Tazya appears to be the earliest occurrence of stucco decoration that emphasized the hospitality function of the

45 Karaçağ, “Alçı Sanatı,” 498.

46 Hamza Gündoğdu et al., *Tarihi Yaşatan İl Tokat* (Ankara: PYS Vakıf Sistem Matbaa Müdürlüğü, 2006), 494–98.

47 Erkan Atak, “Tokat'tan Ahşap Direkli Bir Yapı: Üzümlü Ulu Camii,” *Vakıflar Dergisi* 51 (2019): 99–130.

48 TEI 7334, accessed 21 October 2021.

49 Jacqueline Chabbi, “Khānqāh,” *Encyclopédie de l'Islam*, accessed 29 September 2021. http://dx.doi.org/10.1163/9789004206106_eifo_COM_049.

50 Zeynep Yürekli, *Architecture and Hagiography in the Ottoman Empire: The Politics of the Bektashi Shrines in the Classical Age*, Birmingham Byzantine and Ottoman Studies (Farnham: Ashgate, 2012), 143–46.

51 Oya Pancaroğlu, “Devotion, Hospitality and Architecture in Medieval Anatolia,” *Studia Islamica* 108 (2013): 73–81.

side room. While the closest formal parallels are to be found in the Horozoğlu *zāwiya*, both examples belong to a group of stucco decoration ornamenting dervish lodges in Anatolia during the late fourteenth century and the first quarter of the fifteenth century. In Ottoman Bithynia, stucco decorations in *ṭabhāne* are preserved in two sultanic dervish lodges with reversed T-shape plans: the *zāwiya* of Bayezid I and the one erected by Mehmed I, most commonly known as the Green Mosque. In the *zāwiya* of Bayezid, built on a hill in the west of Bursa in 1400, plaster ornamentations are located in the southeast and southwest rooms. The composition of the stucco is similar to the pattern determined in Tazyā, although finer and more ambitious, with stuccos organized in four horizontal registers around a central fireplace. In the middle section, two registers of niches with recti-curvilinear arches recall the arcades described at Tazyā. Some major differences need to be noted, however: the vegetal repertoire of the spandrels is different, and, more importantly, the niches are profound and not flat, suggesting a possible practical use of this stucco composition. The *zāwiya* of Bayezid Paşa, built between 1414 and 1419 in Amasya by the vizier of Mehmed I, preserves a very similar composition of plaster ornamentation in the *ṭabhāne* or side rooms of this building (Fig. 10). The use of stucco, as well as other features of the architecture and the epigraphic program of this monument, is also very close to the *zāwiya* of Mehmed I in Bursa. Moreover, Zeynep Oğuz recently highlighted the palatial-like setting and ornamentation of Bayezid Paşa's dervish lodges,⁵² a resemblance reinforced by the plaster decoration and the recti-curvilinear shape of the arches, both comparable to the examples of Tazyā.

Conclusion

While the chronology of Ottoman foundations, where stucco was first displaced in complexes such as the *zāwiya* of Bayezid I, may suggest a reproduction of sultanic architecture by members of the elite like Bayezid Paşa, the spread of plaster ornamentation in dervish lodges at the turn of the fifteenth century, particularly in the Inner Pontos, reveals a more complex pattern. The *zāwiya* in Tazyā, continuing a local tradition of stucco that can be documented from the early fourteenth century, cannot of course be taken as the starting point for a linear transmission of the use of stucco from post-Ilkhanid dervish lodges in Central Anatolia to Ottoman Bithynia. However, the spread of plaster decoration in the *ṭabhāne* of *zāwiyas* commissioned by a large variety of patrons—including local figures such as Horozoğlu Ahmet Bey, members of the local elites who shift allegiance to the Ottomans, like Bayezid Paşa, and Ottoman sultans themselves—indicates a shared taste for this technique adapted from the princely ornamentation found in palatial contexts to the architecture of dervish lodges. Stucco decorative programs—a detailed history of which is still to be written—highlight the necessity of deconstructing the geo-historiographic frontier isolating the Ottomans from their contemporaries in central Anatolia to understand the architectural culture of the last decades of the fourteenth century and the early fifteenth century. This was a key transitional period that witnessed the progressive Ottoman conquest of Anatolia and numerous changes in the architectural culture of this region.

⁵² Oğuz Kursar, "Views and Layers."

Yerel Geleneklerden Bölgesel Etkileşimlere: On Beşinci Yüzyılın Başında Orta ve Doğu Karadeniz Bölgelerindeki Dergâhlarda Ustuka Esintileri

Maxime Durocher¹

Makale geliş: 30 Haziran 2021

Makale kabul: 24 Ağustos 2021

<https://doi.org/10.54930/TARE.2021.5>

Özet

1370–1410 yılları arasında Dazya’da inşa edilen Lulu bin Abdullah ve Tokat’ta inşa edilen Horozoğlu Ahmed Bey dergâhlarının bazı bölümleri, göze çarpan benzerliklere sahip zarif ustuka süslemelerle bezelidir. Bu derlemede, Orta Çağ Anadolu’sunda, günümüzde bile çalışmalarda hak ettiği yeri bulamayan ustuka üretiminin yanı sıra Eretna Beyliği topraklarında, Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte girilen geçiş dönemi dergâh mimarisinde tek tipleşme ele alınmıştır. Orta ve Doğu Karadeniz bölgelerinden bu iki örnek olay incelemesine odaklanan makale, ustuka imalatının köklerinin yerel geleneklere dayandığını savunmaktadır. Buna ek olarak, söz konusu süslemelere Osmanlı’nın ilk yıllarında inşa edilen dergâhlarda da rastlanması, bölgesel ölçekte sanatsal etkileşimler ve bilgi alışverişi konularını açıklığa kavuşturarak Orta Anadolu’nun Orta Çağı’nı Osmanlı İmparatorluğu’nun doğuş döneminden keskin bir çizgiyle ayıran tarihi sınırı ortadan kaldırmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Ortaçağ Anadolu, Osmanlı Dönemi, Ustuka Süslemeleri, Dergahlar, Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi

Giriş

On dördüncü yüzyılda ve on beşinci yüzyılın başlarında dergâhlar, tarih sahnesine yeni çıkmış Osmanlı Devleti’nin toprakları da dahil olmak üzere Anadolu’da inşa edilen en önemli İslami kuruluşlardan biri olmuştur. Bununla birlikte, İslami mimarinin tarihini şekillendiren ve özellikle Anadolu’da Orta Çağ ve Osmanlı Dönemi çalışmalarında etkisi güçlü olan formalist yaklaşım, bu mimari yapıları uzun süre boyunca ilgi alanına dahil etmemiştir.²

¹ Maxime Durocher, Sorbonne Université – UMR 8167 Orient et Méditerranée, ORCID: 0000-0001-8722-7619, maxime.durocher@sorbonne-universite.fr

² Özetleyici çalışmalarda dergâh mimarisine yalnızca birkaç sayfa ayrılmıştır. Bkz. Robert Hillenbrand, *Islamic Architecture: Form, Function and Meaning* (New York: Columbia University Press, 1994), 219–20. Ayrıca bkz. Oya Pancaroğlu, “Formalism and the Academic Foundation of Turkish Art in the Early Twentieth Century,” *Muqarnas* 24 (2017): 67–78.

Dergâhların araştırmacılar arasında göz ardı edilmesinin birkaç nedeni olduğu düşünülmektedir. Öncelikle, edebiyat alanına giren bir araştırma konusu olarak ele alınan tasavvuf yaklaşımı, yakın zamana kadar tasavvufi toplulukların mimari ve maddi kültürüyle yakından ilgilenmemiştir.³ Dahası, epigrafik ve yazılı kaynaklarda zaviye, tekke veya imarethane gibi terimlerle tanımlanan çok sayıda dergâh camiye dönüştürülmüş ve bu yapılar araştırmacılar tarafından özellikle Osmanlı Dönemi bağlamında birer cami olarak incelenmiştir.⁴ I. Mehmed döneminde (h. 1413–1421), 1419–1421 yılları arasında inşa edilen Yeşil Cami gibi önemli eserler 1950’lerden beri dergâh olarak tanımlansa da,⁵ tarihsel bağlamda bu eserlerin cami olarak ele alınması, yakın zamana kadar Osmanlı’nın ilk yıllarına ait mimari geleneğin açıklık kazanmasını zorlaştırmıştır.⁶

Anadolu’da Orta Çağ’ın ve Osmanlı Dönemi’nin ilk yıllarının mimari geleneğini şekillendirmede dergâhların sahip olduğu rolü vurgulayan birkaç çalışma bulunmaktadır. Diğer taraftan, sayısı artan bu tarihsel çalışmalar on üçüncü yüzyılın sonu ilâ on dördüncü yüzyılın başlarında İç Anadolu’daki zaviyeler ile Bitinya’da (İstanbul, İzmit Körfezi, Sakarya ve Bursa’yı kapsayan bölge) yer alan bir Osmanlı zaviye kompleksine odaklanmış;⁷ İç Anadolu’da İlhanlılar Dönemi sonrası inşa edilen dergâhları arka planda bırakmıştır. Bu yaklaşım, tarih yazarlığında daha yaygın bir eğilim olarak, 1335’te İlhanlı Devleti’nin yıkılmasıyla birlikte İç Anadolu’ya yayılan İlhanlılar’ın Bitinya’da Osmanlı mimarisinin doğuşuna bulunduğu katkının hâlâ göz ardı edildiğini ortaya koymaktadır.⁸ Sonuç olarak hem Anadolu hem Bitinya’da bulunan zaviyelerde dergâh mimarisinin çeşitli unsurları ile mimari süslemelerinin yakından incelenmesi önem taşımaktadır.

Bu mimari unsurlar başında, on dördüncü yüzyılın sonu ilâ on beşinci yüzyılın başlarında inşa edilen dergâhlardan günümüze ulaşan önemli örnekleri bulunmasına rağmen dikkatten kaçmış olan ustuka bezemeler gelir. Lulu bin Abdullah (inşaati: 1377–1388) ve Horozoğlu (inşaati: ~1420) zaviyelerine odaklanan bu makale, ustuka tarihine yeni bilgilerle katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Biri Eretna Beyliği ve varisi Kadı Burhâneddin Ahmed saltanatında, diğeri Yeşi-

3 Tasavvuf Çalışmaları’nın güncel durumu hakkında bilgi için bkz. Alexandre Papas, “Introduction: What Is a Şüfî Institution?,” *Sufî Institutions* içinde, der. Alexandre Papas, Handbook of Oriental Studies Section I, The Near and Middle East 154/1. Handbook of Sufi Studies 1 (Leiden: Brill, 2021), 1–24.

4 Anadolu üzerine odaklanan bu makalede, epigrafik ve birincil belgelerde en yaygın olarak kullanılan terim olduğundan dolayı, zaviye ve dergah kelimelerini eş anlamlı olarak kullanıyorum.

5 Sedat Çetintaş, *Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değildir* (İstanbul: Yayınevi belirtilmemiş, 1958); Semavi Eyice, “İlk Osmanlı Devrinin Dini–İçtimai Bir Müessesesi: Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler,” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23, no. 1–2 (1963): 3–80. Yeşil Camii’deki vakıf kitabesinde eserin “tekke” olduğu belirtilmiştir. Bu terim, genellikle dergâhlar için kullanılmaktadır: Bernard O’Kane, “Tâybad, Turbat–I Jâm and Timurid Vaulting,” *Iran* 17 (1979): 94–96; *Thesaurus d’Epigraphie Islamique (TEI)*, no. 9059, erişim 30 Temmuz 2021.

6 Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire* (Princeton: Princeton University Press, 2005), 49–50; Çiğdem Kafescioğlu, “Lives and Afterlives of an Urban Institution and Its Spaces: The Early Ottoman ‘İmâret as Mosque,” *Historicizing Sunni Islam in the Ottoman Empire c.1450–c.1750* içinde, der. Tijana Krstić ve Derin Terzioğlu, *Islamic History and Civilization* 77 (Leiden: Brill, 2020), 255–307.

7 Ethel Sara Wolper, *Cities and Saints: Sufism and the Transformation of Urban Space in Medieval Anatolia* (University Park: The Pennsylvania State University Press, 2003); M. Baha Tanman ve Sevgi Parlak, “Tarikat Yapıları,” *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu (Mimarlık ve Sanat)* içinde, der. Ali Uzay Peker ve Kenan Bilici, *Sanat Eserleri Dizisi* 454 (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 2:391–417; Godfrey Goodwin, “The Dervish Architecture in Anatolia,” *The Dervish Lodge: Architecture, Art, and Sufism in Ottoman Turkey* içinde, der. Raymond Lifchez (Berkeley: The University of California Press, 1992), 57–69; Suna Çağaptay, *The First Capital of the Ottoman Empire: The Religious, Architectural and Social History of Bursa* (London: I. B. Tauris, 2020), 69–77.

8 Patricia Blessing, “All Quiet on the Eastern Frontier? The Contemporaries of Early Ottoman Architecture in Eastern Anatolia,” *Architecture and Landscape in Medieval Anatolia 1100–1500* içinde, der. Patricia Blessing ve Rachel Goshgarian (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017), 200–1.

İrmak havzasını kapsayan Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinin Osmanlı hâkimiyetine girdiği dönemde inşa edilen iki önemli eser, Osmanlı'nın Anadolu'yu peyderpey fethettiği bu kilit dönemde sanatsal üretimi ve kültürel etkileşimleri aydınlığa kavuşturacaktır.

Yerel Himaye ve Osmanlı'nın Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesini Fethi

Söz konusu iki dergâhın yapımını üstlenenlerin kimliği hakkında çok az bilgi sahibi olursa da eserlerin ustalarının yerel halktan olduğu belirlenmiştir.

İlk örnekte yer alan Dazy (Gümüştöp köyü) zaviyesi (Fig. 1), Yaylacık Dağları'nın eteklerinde, verimli Turhal Ovası'na hâkim stratejik bir konumda kurulmuştur. Zaviye, on dördüncü yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen daha büyük bir kompleksin bir parçasıdır.⁹ Eserin yapımını, bilindiği kadarıyla başka metinlerde veya yazıtlarda adı geçmeyen Hacı Lulu bin Abdullah üstlenmiştir.¹⁰ Bununla birlikte, yazıtlarda dergâhın maddi destek aldığı vakfın bazı gelir kaynakları da belirtilmiştir.¹¹ Osmanlı'nın 1455 tarihli ilk vergi kayıtlarında doğrulanan bu gelirler,¹² Turhal bölgesinde yer alan köylerin yanı sıra bağlar gibi tarım alanlarından elde edilmiştir. Köylerin arasında Dazy'nin de yer alması, dergâhın yapımını üstlenen Lulu bin Abdullah'ın, dergâh için kendi mülklerini vakıflara dönüştüren yerel bir arazi sahibi olduğunu düşündürür.

Horozoğlu zaviyesinin velinimetinin kimliği hakkında sahip olduğumuz bilgiler daha da sınırlıdır. Tokat'ın ana meydanlarından birinin güneyinde inşa edilen bu dergâhta ne yazık ki hiç yazıt yoktur ve dergâhla doğrudan bağlantılı herhangi bir vakfiye bulunmamıştır (Fig. 2). Bununla birlikte, eserin mimari özellikleri, inşaatın 1415–1420 yılları arasında yapıldığını göstermektedir.¹³ Dergâhın hemen yanında, giriş kısmının kuzeyinde birkaç metre uzaklıkta yer alan ve yapımı büyük olasılıkla aynı kişi tarafından üstlenilen türbe hakkında daha ayrıntılı bilgi bulunmaktadır.¹⁴ Türbede, Ahmed Bey bin Mehmed Bey Çelebi bin Ali Bey (ö. 1433) ve aile bireylerine ait on iki mezar bulunmaktadır. Başka belgelerden bilindiği kadarıyla Ahmed Bey, aynı zamanda 1424 tarihinde türbe için kurulan bir vakfın da velinimetidir ki, eser 1445 yılında oğlu Pir Ahmed bin Ahmed Bey tarafından tamamlanmıştır.¹⁵ Belgelerde her ne kadar belirgin olarak türbenin yanındaki zaviyeden bahsedilmese de dönemin dergâh vakfiyelerine özgün yiyecek dağıtımı gibi etkinliklerden bahsedilmektedir. Zaviyenin günümüzdeki adı olan Horozoğlu ismine, Evliya Çelebi'nin Tokat'ta yer alan Horoz Tekkesi'nden bahsettiği on yedinci yüzyıldan itibaren çeşitli eserlerde rastlanır.¹⁶ On

9 Erol Yurdakul, "Tokat vilayetinin Gümüştöp (Dazy) Köyündeki XIVncü Yüzyıla Ait Eski Eserler," *Vakıflar Dergisi* 8 (1969): 244–48; M. Baha Tanman, "Turhal'ın Gümüştöp (Dazy) Köyündeki Namazgâh," *Sanat Tarihi Yıllığı* 9 (1981): 309–16. Komplekse ve kitabelerine dair kronolojiyi tartıştığım başka bir kaynak: Maxime Durocher, "Tāzya: A Fourteenth Century Rural Complex and its Chronology," *15th International Congress of Turkish Art, Proceedings* içinde, der. Michele Bernardini, Alessandro Taddei ve Michael Douglas Sheridan (Ankara: Ministry of Culture and Tourism, Republic of Turkey, 2018), 263–77.

10 Durocher, "Tāzya," 267–68.

11 *TEİ* no. 32500, erişim 30 Temmuz 2021.

12 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Tahrir Defter 2, 196.

13 Şerare Yetkin, "Tokat'ta Horozlu İmaret," *IX. Türk Tarihi Kongresi (21–25 Eylül 1981)* (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1981), 1337–43.

14 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisinin İlk Devri: Çelebi ve II. Murad Sultan Devri 806–855 (1403–1451)* (İstanbul: Baha Matbaası, 1972), 2:205–7; Yetkin, "Horozlu İmaret," 1341.

15 Sırasıyla Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri (VGMA) 482.112–133.1 ve 737.120–121.52. İki belge düzenlenmiştir ve bazı tutarsızlıklara sahiptir. Bkz. Ali Açık ve Abdurrahman Sağır, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları – Vakfiyeler*, Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Serisi 8 (Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2005), 1:150–54 ve 161–63.

16 Evliya Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Trans-*

dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Hüseyin Hüsameddin (Yaşar) tarafından kaleme alınan Amasya Tarihi kitabından yola çıktığı düşünülen Halil Edhem'e göre,¹⁷ zaviyenin yapımını üstlenen Horozoğlu Ahmed Bey, Eretna Devleti sultanı olan "Horoz" lakaplı Alaaddin Ali'nin (h. 1365–1380) soyundandı.¹⁸ Bu durum her ne kadar ilgi çekici olsa da, daha geç döneme ait kaynaklarda geçen bu soyadı benzerliğine dayanarak dergâhın yapımını üstlenen kişinin doğrudan Eretna Devleti sultanının varisi olduğu ileri sürülemez. Bununla birlikte, Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde sahip olduğu çok sayıda köyü Tokat'ta dini vakıflara dönüştüren Ahmed Bey bin Mehmed Bey'in, on beşinci yüzyılın başlarında Kadı Burhaneddin'e olan sadakatini bozup Orta Anadolu'nun yeni hükümdarları olan Osmanlı saflarına geçen yerel bir vali olduğunu söylemek hatalı olmaz.¹⁹

İki zaviyenin inşa edilmesi arasında geçen kırk yıl, tam da Osmanlı'nın giderek Orta ve Doğu Karadeniz'de hâkimiyet alanını artırdığı döneme denk gelir. Bu verimli ve ticari açıdan stratejik öneme sahip bölgenin fethi, hızlı bir süreç olmaktan ziyade Anadolu'da on dördüncü yüzyılın son yıllarının karmaşık politikalarını yansıtan farklı evrelerden kaynaklanmıştır. Bölgedeki Rum Sultanlığı on üçüncü yüzyılın ikinci yarısında İlhanlı Devleti topraklarına dâhil olsa da devletin 1335 yılında yıkılması, farklı eyaletlerde yerel hanedanların kurulmasına yol açmıştır.²⁰ Orta ve Doğu Karadeniz ile Orta Anadolu'nun bir kısmında, 1335'de Anadolu'da vali olarak görevlendirilen Uygur kökenli Eretna (h. 1335–1352) tarafından kurulan hanedanlık 1381'e kadar hâkimiyetini sürdürmüştür.²¹ Ancak, Eretna'nın varisleri I. Gıyaseddin Mehmed (h. 1352–1365) ve Alaaddin Ali (h. 1365–1380) hükümdârlığı altında beylik, hızlıca gerileme dönemine girmiştir. Eretna Beyliği'nin son on yılında hükümdar, Kadı Burhâneddin Ahmed (ö. 1398) olmuştur. Devlet adamı ve şair olan Burhâneddin Ahmed, 1364'te kadı olarak atandığı Kayseri'de saygın bir aileye mensuptur.²² 1378'de Eretna Beyliği'nde vezirliğe yükselen Burhâneddin Ahmed tek başına hüküm sürdüğü dönemde (h. 1381–1398), Kuzey ve İç Anadolu'da hâkimiyet kurmak için durmaksızın yerel valilerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Fars tarihçisi Esterâbâdî'nin bu mücadeleden bahseden *Bezm ü Rezm* eseri, İlhanlı Devleti'nin yıkılmasını izleyen güç boşluğunda ortaya çıkan ve gücünün temeli birkaç kale yerleşimine dayalı yerel çaplı beyliklerden oluşan yeni siyasi güç yapısını ortaya koyar.²³

On dördüncü yüzyılın sonlarına doğru, batıda Osmanlılar, doğuda ise Timur Devleti gibi yeni siyasi oluşumlar Orta ve Doğu Anadolu'yu ele geçirme iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Timur'un batı İran ve Azerbaycan seferleri 1380'lerde Doğu Anadolu'ya uzanmıştır.²⁴ Yıldırım Bayezid (h.

kripsiyonu (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 5:36.

17 Hüseyin Hüsameddin (Yaşar), *Amasya Tarihi* (İstanbul: Hikmet Matba'ası, 1927), 3:76.

18 Halil Edhem, "Anadolüda İslâmî Kitâbeler," *Tarih 'Osmânî Encümeni* 636 (1331/1916): 739–40.

19 Yetkin, "Horozlu İmaret," 1342–43.

20 Anadolu'da Moğol tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Charles Melville, "Anatolia under the Mongols," in *The Cambridge History of Turkey*, vol. 1, der. Kate Fleet, Byzantium to Turkey (1071–1453) (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 51–101.

21 İsmail Hakki Uzunçarşılı, "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti," *Bellekten* 32, no. 126 (1968): 161–89.

22 A. C. S. Peacock, "Metaphysics and Rulership in Late Fourteenth-Century Central Anatolia: Qadi Burhân al-Dîn of Sivas and his *Iksîr al-Sa'ādât*," *Islamic Literature and Intellectual Life in Fourteenth and Fifteenth Century Anatolia* içinde, der. A. C. S. Peacock ve Sara Nur Yıldız, *Istanbul Texts and Studies* 34 (Würzburg: Ergon Verlag, 2016), 101–36. Burhâneddin'in egemenliği hakkında bilgi için bkz. İsmail Hakki Uzunçarşılı, "Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed", *Bellekten* 32, no. 126 (1968): 191–245.

23 Jürgen Paul, "A Landscape of Fortresses: Central Anatolia in Astarâbâdî's *Bazm va Razm*," *Turko-Mongol Rulers: Cities and City Life* içinde, der. David Durand-Guédy, Brill's Inner Asian Library 31 (Leiden: Brill, 2013), 317–45.

24 Beatrice Manz Forbes, *The Rise and Rule of Tamerlane* Cambridge Studies in Islamic Civilizations (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 70–72.

1389–1402) de hedefini Anadolu'nun fethine yöneltmiş ve 1390'ların ilk yıllarında Amasya'yı fethetmiştir.²⁵ Bu yıllarda Burhâneddin Ahmed; batıda Osmanlılar, doğuda Timur'un istilaları ve güneyde Kara Yülük Osman Bey liderliğindeki Akkoyunlu ordusunun baskısı altında kalmıştır. Burhâneddin Ahmed'in 1398 yılında ölümü Bayezid'in Orta ve Doğu Karadeniz'i fethetmesiyle sonuçlansa da bu, kısa süreli bir başarı olmuştur. Tampon konumundaki Burhâneddin Ahmed Devleti ve Erzincan'daki Muttaharten Beyliği gibi diğer devletlerin yıkılması, Anadolu'yu kendi toprağı olarak gören Bayezid ve Timur'un karşı karşıya gelme sürecini hızlandırmıştır.²⁶ 1400 yılı itibarıyla, Timur'un Anadolu seferleri 1402 yılında gerçekleşen Ankara Savaşı ile Osmanlılara karşı zaferin yanı sıra Bayezid'in tutsak alınmasıyla sonuçlanmıştır.²⁷ Anadolu'da kartların yeniden dağıtılmasıyla birlikte Timur, egemenliği Bayezid'in bozguna uğrattığı yerel beyliklere tekrar sunarak Osmanlı Devleti'ni parçalara ayırmıştır. 1403'te Timur'un Anadolu'dan çekilmesiyle birlikte Bayezid'in oğulları arasında başlayan iç savaş, 1413 yılında I. Mehmed'in (h. 1413–1421) kardeşlerine karşı elde ettiği zaferle sona ermiş ve bu sayede Osmanlı Devleti tekrar birleşmiştir.²⁸

I. Mehmed'in destek üssü olan Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde, özellikle dergâhların kurulması gibi mimari faaliyetler, iç savaş gibi zorlu dönemlerde bile sürdürülmüştür. 1375–1376 yılları arasında inşa edilen Lulu bin Abdullah zaviyesi, büyük olasılıkla Burhâneddin Ahmed'e karşı Amasya valisini destekleyen askeri girişimin ardından 1388 yılında restore edilmiştir.²⁹ 1390'larda inşa edildiği düşünülen az sayıda eser bulunsa da on beşinci yüzyıl başlarının özellikle Amasya ve Tokat illerinde vakıf yapılarının inşasında canlanma görülen bir dönem olması şaşırtıcı değildir. Horozoğlu Zaviyesi'ne ek olarak birkaç dergâh daha inşa edilmiştir. Bunlardan üçü; Çilehane olarak da bilinen Yakub Paşa Zaviyesi (1412), Amasya'da Bayezid Paşa Tekkesi (1414–1415) ve 1412–1413 yılları arasında Tokat'ta inşa edilen Nureddin Hamza Zaviyesi'dir. Zaviyelerin yapımını üstlenen kişilerden en az üçü (Horozoğlu Ahmed Bey, Nureddin Hamza ve Bayezid Paşa), dergâhların inşa edildiği bölgelerde saygın kişilerdir. Bu kişilerin, büyük olasılıkla Osmanlı himayesine girmeden önce Burhâneddin hâkimiyetinde hizmet veren ailelere mensup olduğu düşünülmektedir.³⁰ Aynı durum, Bursa'da I. Mehmed döneminde inşa edilen yapıların velinimetleri olarak tanınan ve Tokat'ta bir medresenin (inşası: 1407) ve Tokat'ın 20 km kuzeybatısındaki Kazova'da önemli bir mescidin (yak. 1424) yapımını da üstlenen Hacı İvaz Paşa için de geçerlidir.³¹ Hacı İvaz Paşa, Bayezid Paşa ve Yakub Paşa, I. Mehmed döneminin önemli si-

25 Şehir büyük olasılıkla Osmanlı egemenliğini 1387'de zaten kabul etmişti: Hasan Karataş, "The City as Historical Actor: the Urbanization and Ottomanization of the Halvetiye Sufi Order by the City of Amasya in the Fifteenth–Sixteenth Centuries" (Doktora tezi, University of California, Berkeley, 2011), 22.

26 Michele Bernardini, "Motahharten entre Timur et Beyazid: une position inconfortable dans les remous de l'histoire anatolienne," *Synchrétismes et hérésies dans l'Orient seldjoukide et ottoman (XIVe–XVIIIe siècle)*, *Actes du Colloque du Collège de France, octobre 2001* içinde, der. Gilles Veinstein (Paris: Peeters, 2005), 199–211.

27 Marie-Mathilde Alexandrescu-Dersca, *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*, Universitatea Mihăileană din Iași. Publicatiunile Institutului de Turcologie 1 (Bucharest: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului Imprimeria Natională, 1942), 69–78.

28 Bu dönem hakkında bilgi için bkz. Dimitri J. Kastritsis, *The Sons of Beyazid: Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402–1413* (Leiden: Brill, 2007).

29 Durocher, "Tāzya," 268

30 Nureddin Hamza hakkında bilgi için bkz. Yaşar, *Amasya*, 181–82. Bayezid Paşa hakkında bilgi için bkz. Zeynep Oğuz Kursar, "Views and Layers of Late Medieval Anatolia through Bāyezīd Pasha's Corner of Amasya," *Essays in Honor of Ekrem Čaušević* içinde, der. Azra Abadžić Navaey vd. (Zagreb: FF Press, yayın aşamasında).

31 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Hacı İvaz Paşa'ya Dâir," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 10, no. 14 (1959): 25–58.

malarıdır. Bununla birlikte diğer durumlar, tıpkı Dazya’da Lulu bin Abdullah örneğinde olduğu gibi, İlhanlı döneminde başvurulmuş ve Eretna Beyliği döneminde sürdürülen bir uygulama olan yerel himayenin öneminin altını çizmektedir.³² Uzmanların çalışmaları çoğunlukla Osmanlı’nın tanınmış ileri gelenlerine ve Amasya’daki Bayezid Paşa zaviyesi gibi eserlerine odaklanmış ve bu eserleri Bitinya’da (özellikle Bursa’da) yer alan çağdaşlarıyla karşılaştırmalı olarak ele almıştır.³³ Buna karşın, Orta ve Doğu Karadeniz’in yerel ileri gelenleri tarafından yapıyı üstlenilen eserler, dikkatleri Anadolu’daki saygın kişilerin zevklerinin benzerliğine çekmektedir. Bu geçiş dönemindeki mimari kültür detaylı bir inceleme gerektirse de Orta ve Doğu Karadeniz’deki eserlerde günümüze ulaşan ustuka süslemeler, dergâh mimarisi tarihinde önemli bir evrime ışık tutmanın yanı sıra on beşinci yüzyılın başlarında Osmanlılar ile İç Anadolu’daki çağdaşları arasında sanatsal etkileşimleri de aydınlatmaktadır.

Lulu bin Abdullah ve Horozoğlu Zaviyelerinde Ustuka Süslemeleri

İki dergâhın mimarisi, on dördüncü yüzyılın sonları ile on beşinci yüzyılın ilk yıllarında zaviyelerdeki yenilikçi tek tipleşmeyi gözler önüne serer. Dazya’daki binada iki farklı yapım aşaması tespit edilebilmektedir.³⁴ Kare kubbeli bir odadan ve güney cephede bir eyvandan oluşan temel yapı, ilk aşamada (1375–1376 yıllarında) tamamlanmıştır. Restorasyon aşamasında, kuzey loca ile bu locanın kuzeybatısında yer alan kare kubbeli odacık birleştirilmiştir. Odanın girişinin üzerindeki yazıtta dârülhuffâz olduğu belirtilen yapının daha sonra türbeye çevrildiği anlaşılmakta, bu yazıt yapının ikinci aşamasının en geç 1388’de tamamlandığını göstermektedir. Tokat’taki Horozoğlu Zaviyesi, daha simetrik olan ünlü ters T planına uygun şekilde inşa edilmiştir.³⁵ Burada da odalar bir merkezin çevresinde düzenlenmiş, kare şeklindeki, eyvanlı ve kubbeli bir odayla birleştirilmiştir. Her iki eserde de, güneyde yer alan eyvanın özgün planında mihrap yer almamaktadır. Dazya’daki yapının güney kısmındaki duvarda yer alan pencere daha sonra mihrap nişi inşa edilmesiyle birlikte kesme taşla kapatılsa da (Fig. 3) bu pencere, bahsedilen ilk eserin aksine hiç camiye dönüştürülmeyen Horozoğlu Dergâhı’nda açık bırakılmıştır. Zaviye mimarisinde işlevsel yaklaşımın benimsendiğine işaret eden bu özellik, orta kısımdaki salonun birden fazla işleve sahip olduğunu ve henüz Bursa’daki saltanat kompleksine benzer şekilde büyük ölçüde namaza ayrılmadığını göstermektedir.³⁶

Dazya’daki zaviye, dergâhlarda ustuka kullanımının en erken örneklerinin belgelendiği yapılardan biridir. Ustuka süslemeleri, batı cephede yer alan kare şeklindeki büyük oda ve kompleksin kuzeybatı köşesinde yer alan, özgün planda dârülhuffâz olarak geçen odada yoğun kullanılmıştır. Kullanıldıkları yerler, sıva süslemelerin 1388’den önce tamamlanan restorasyon çalışmaları sırasında eklendiğine işaret etmektedir. Kuzeybatı cephedeki odanın köşesinde raflar ustuka süslemelerle donatılmıştır (Fig. 4). Odadaki bezeme, iki yanı kemer üstü dolgusunda tavus kuşu motifleri bulunan, kesik açılı yarım kemer biçiminde birer dikey panelle desteklenen, zikzak bantlarla sınırlandırılmış üçgen levhalardan ibarettir. Sıva süslemelerin büyük bir kısmı batı cephedeki büyük odada yer almaktadır (Fig.5). Yaklaşık 20 cm yüksekliğinde bir kalıp bant

32 Patricia Blessing, *Rebuilding Anatolia after the Mongol Conquest: Islamic Architecture in the Lands of Rûm 1240–1330*, Birmingham Byzantine and Ottoman Studies 17 (Farnham: Ashgate, 2013), 183–203.

33 Oğuz Kursar, “Views and Layers.”

34 Durocher, “Tazya,” 266–68 ve fig. 3.

35 Yetkin, “Horozlu İmaret,” 1338 ve plan 1.

36 Necipoğlu, *The Age of Sinan*, 50.

bezeme, odanın kuzey, doğu ve güney duvarlarını çepeçevre dolandırır. Bant birbirini tekrar eden, inci motifleriyle bezeli bitkisel sarmallarla çevrili üç göbekli kemer motifleriyle bezelidir. Doğu cepheye bakan duvarda daha karmaşık bir kompozisyon görülür. Yakın zamanda alt kısmı restore edilen dikdörtgen biçimli büyük bir çerçeve, duvarın tam ortasında konumlandırılmıştır. Ne yazık ki bugün orta kısımda yer alan ve Topkapı Sarayı'ndaki bacaların bir kopyası olan şömine iyi bir restorasyon çalışması değildir. Çerçevenin iki tarafında yer alan iki dikdörtgen panel ise daha iyi korunmuştur ve ilgi çekicidir. Her iki panel de üç frize bölünmüştür. Üst ve alt kısımlar, tas şekilli palmetler ve çan motiflerine sahip bitkisel süslemelerle bezelidir. Orta kısımdaki bölümde ise tıpkı dârülhuffâzdaki raflar gibi kesik açılı kemerleriyle yassı nişler ve tavus kuşu motifleriyle bezeli kemer üstü dolgular yer almaktadır (Fig. 6).

Horozoğlu Dergâhı'nda da, ustuka süslemeler yapının doğu cephesinde yer alan merkezi odaya açılan bir yan odada yoğunlaşır. Buradaki süslemeler Dazy'a'daki zaviye kadar iyi korunmamıştır. Bununla birlikte Yetkin, iki eser arasında ilgi çekici benzerliklere dikkat çekmiştir (Fig. 7).³⁷ Bu süslemelerin, yalnızca yapının batı duvarında yer alan büyük kemerli nişin sol kısmındaki kemer üstü dolgu kısmı korunmuştur. Üç kemerli friz ve dikdörtgen biçimli bir çerçeve günümüze kısmen ulaşmıştır. Çerçeve, beş köşeli yıldızları merkez alan geometrik süslemeleriyle dikkat çeker. Eğrilerle kuşatılmış düz çizgilere sahip sırakemerler, Dazy'a'daki ustuka süslemelerle önemli benzerlikler taşımaktadır. Üstteki iki kısmın kemer üstü dolgusunda bitkisel desenler ve çan benzeri palmetler yer alsa da alt kısımdaki kemer üstü dolgusu, Dazy'a'dakine benzer ancak daha büyük tavus kuşu motifleriyle donatılmıştır (Fig. 8).

Bu iki farklı siva süslemesi grubu, Orta Çağ'ın sonlarında ve Osmanlı Anadolu'sunda hak ettiği ilgiyi görmeyen ustukanın tarihine ışık tutmaktadır.³⁸ Bununla birlikte, sözü geçen eserlerin ilk örnekler olmadığı bilinmektedir. On ikinci yüzyılın sonundan beri Anadolu'da İslami mimaride siva süslemelerine sık sık rastlanmaktadır. İlk örnekler saraylarda uygulanmıştır. On ikinci yüzyılın sonunda Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan döneminde inşa edilen Konya Köşkü³⁹ ve I. Keykubat tarafından 1230 yılı civarında Beyşehir Gölü kıyısına inşa edilen Kubadabâd Sarayı bu örnekler arasında yer alır.⁴⁰ Ustukanın çok çeşitli temalar, motifler ve şekillerde kullanımına özellikle saray mimarisinde sık sık rastlansa da bazı örneklerde, kemer üstü dolgularında canlı motiflere (ör. kuşlar) yer verilmiş, eğrilerle kuşatılmış düz çizgilere sahip kemerler dikkat çekmektedir.⁴¹ On üçüncü yüzyılın ikinci yarısı ile on dördüncü yüzyılın sivil mimarisi ve saray mimarisinde ustuka kullanımı bilinmez; ancak bu eksiklik belki de bu dönemin tarih yazımındaki yapay kesintiden kaynaklanan araştırma eksikliğinin bir sonucudur. Ek olarak, ustuka süslemelere sahip mihrap nişleri, bu tekniğin on üçüncü yüzyılın sonlarına doğru farklı bir mimari bağlamda uygulandığını kanıtlar niteliktedir. Orta ve Batı Anadolu'da Sivrihisar Ulu Cami (1274-1275) ve Ankara'da Arslanhane Cami (Ahî Şerafeddin Cami) (1290-1291) gibi ahşap camilerde bu-

37 Yetkin, "Horozlu İmaret," 1340.

38 Genel bir bakış için bkz. Abdullah Karaçağ, "Alçı Sanatı," *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı* içinde, der. Ali Uzun Peker, vol. 2 (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 493-505.

39 Friedrich Sarre, *Der Kiosk von Konia* (Berlin: Verlag für Kunstwissenschaft, 1936), lev. 9-18; Richard P. McClary, *Rum Seljuq Architecture 1170-1220: The Patronage of Sultans*, *Edinburgh Studies in Islamic Art* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017), 33-34.

40 Rüçhan Arık, *Kubad Abad Selçuklu Sarayı ve Çinileri* (İstanbul: İş Bankası, 2000) fig. 247-50; Yusuf Acioglu, "Kubad Abad Sarayı Alçı Buluntuları," *Sanat Tarihi Dergisi* 23, no. 2 (2014), 1-11.

41 K. Otto-Dorn tarafından çıkarılan ve Karatay Medrese Müzesi'nde saklanan örnekler: Katharina Otto-Dorn, "Bericht über die Grabung in Kobadabad 1966," *Archaeologischer Anzeiger* 4 (1966): 475.

nunla ilgili önemli örnekler günümüze kadar korunabilmiştir.⁴² Patricia Blessing'in haklı olarak işaret ettiği gibi, ustukanın bu şekilde kullanımı, İran'la sürdürülen ilişkilerin yoğunlaşmasının yanı sıra geleneksel Anadolu mimarisinde sık kullanılan motiflerin bu teknikte hayat bulduğunun göstergesidir.⁴³ Bununla birlikte, on üçüncü yüzyılın sonlarında inşa edilen bu camiler mimari açıdan benzersiz değildir. On dördüncü yüzyılda ve on beşinci yüzyılın ilk yarısında ustuka, Orta ve Batı Anadolu'da genellikle camilerde yer alan mihraplarda sık sık kullanılmıştır.⁴⁴ I. Bayezid döneminde inşa edilen Bergama Ulu Cami (1398–1399) veya Edirne'de inşa edilen Mihaloğlu Mahmut Bey İmareti (on beşinci yüzyılın başlarında), ustuka mihrapların Osmanlı mimarisinde kullanıldığının altını çizmektedir.⁴⁵

Bitinya ve İç Anadolu'da bölgesel eserler gün yüzüne çıksa da araştırmacılar, Orta ve Doğu Karadeniz'de ustuka üretimi konusunda yeterli bilgi sahibi değildir. Ne yazık ki Orta Çağ Anadolu'sunda ustuka üretimiyle ilgili teknikler ve üretimin toplumsal bağlamı, örneğin yerel veya gezgin sanatçıların varlığı belgelenmemiştir. Dazya'daki süsleme akımından birkaç on yıl önce, on dördüncü yüzyılda, 1334–1335⁴⁶ yılları arasında Pazar semtinde inşa edilen ahşap direkli Halil Bey Cami ve Üzümlören (Dimorta) Cami, dikkatleri Orta ve Doğu Karadeniz'deki on dördüncü yüzyıl yerel üretime çekmektedir ve Tazyia süsleme programından onlarca sene önce başlamıştır.⁴⁷

Yazıtında belirtildiği gibi Halil Bey Cami başka kaynaklardan tanımadığımız Hacı Muhammed ibn Hüseyin tarafından inşa edilmiştir.⁴⁸ Söz konusu ahşap mimari Osmanlı döneminde büyük değişiklikler görmüş olsa da anıtsal mihrabında büyük ahşaptan yapılmış dikdörtgen çerçeveli ve mukarnas biçimli bir geometrik motifli niş bulunmaktadır. Üzümlören Cami, hem on dördüncü yüzyılda Orta ve Doğu Karadeniz'deki bir köyde inşa edilen benzersiz bir cami olduğundan hem de ahşap direkleri ile sütun başlıklarındaki oyma süslemelerinden dolayı ilgi çekicidir. Mihrabında mukarnas nişi ve 12 köşeli yıldız süslemeli büyük bir dikdörtgen çerçeve yer almaktadır (Fig. 9). Mukarnası süsleyen bitki motifleri, Lulu bin Abdullah ve Horozoğlu Dergâhları'ndaki ustuka süslemelerinde yer alan bitki motifleriyle ilgi çekici benzerlikler göstermektedir. Üzümlören Cami ve iki dergâhın inşası arasında neredeyse seksen yıl olması, on dördüncü yüzyılda bir atölyenin varlığına işaret etmek yerine Orta Çağ'ın sonlarında Orta ve Doğu Karadeniz'de ustuka kullanımına dair yerel bir geleneği vurgulamaktadır.

Dazya'daki sıva süslemeler, bu tekniğin ilk kez dergâhlarda kullanıldığını da göstermektedir. Hareketli desenlere sahip kemer üstü bölmeleriyle eğrilerle kuşatılmış düz çizgilere sahip kemerlerin en yakın örneklerine Selçuklu dönemi saraylarında rastlanmaktadır. Burada, Orta Çağ'ın sonlarında saray süslemelerinin bir dergâhta uyarlanmış olması çarpıcıdır. Kubadâbad ve Dazya'daki ustuka süslemeleri arasındaki neredeyse yüz elli yıllık boşluğun daha yakından incelenmesi gerekmektedir. Bununla birlikte, dergâhlar ve sivil mimari arasındaki benzerlikler, literatürde ele alınan geleneksel bir konudur ve hem dergâhları hem sarayları tanımlamak için kullanılan ve 'eşik' anlamına gelen âsîtâne gibi yaygın terimlerde de görülür.⁴⁹ Osmanlı sufi localarında,

42 Blessing, "Rebuilding," 196.

43 Blessing, "All Quiet," 206

44 Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı XIV.–XV. Yüzyıl 1300–1453* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 31–32.

45 Karaçağ, "Alçı Sanatı," 498.

46 Hamza Gündoğdu vd., *Tarihi Yaşatan İl Tokat* (Ankara: PYS Vakıf Sistem Matbaa Müdürlüğü, 2006), 494–98.

47 Erkan Atak, "Tokat'tan Ahşap Direkli Bir Yapı: Üzümlören Ulu Camii," *Vakıflar Dergisi* 51 (2019): 99–130.

48 TEI 7334, accessed 21 October 2021.

49 Jacqueline Chabbi, "Khānkhāh," *Encyclopédie de l'Islam*, erişim 29 Eylül 2021. http://dx.doi.org/10.1163/9789004206106_eifo_COM_049.

yalnızca kullanılan terimler aracılığıyla değil mimari olarak da sarayla yakınlık kurulmuştur.⁵⁰ Daha önemlisi, iki dergâhta yer alan belirli odalarda ustuka süslemelere başvurulması, mekânlar- da özelleştirmenin benimsendiğini göstermektedir. Lulu bin Abdullah ve Horozoğlu Zaviyeleri' n- deki ustuka süslemeleri, literatürde sıklıkla tabhâne olarak geçen yan odalarda yoğunlaşmıştır. Bu odalar genellikle karşılama alanı görevi görmüş ve dergâhlarda, özellikle de Orta Çağ'ın sonları- na doğru Anadolu'da misafirperverliğin önemini vurgulamıştır.⁵¹ Bildiğimiz kadarıyla, Dazya'da- ki Lulu bin Abdullah Zaviyesi, yan odanın misafirperverlik açısından önemini vurgulayan ustuka süslemelerinin ilk örneği sayılabilir. Benzer duruma Horozoğlu Zaviyesi'nde de rastlansa da her iki örnek de on dördüncü yüzyılın sonunda ve on beşinci yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu'da dergâhlardaki aynı ustuka süslemesi grubunda yer almaktadır. Osmanlı döneminde Bitinya bölge- sinde, tabhânelerdeki ustuka süslemeler, ters T planına sahip iki saltanat dergâhında korunmuştur. Bunlardan ilki I. Bayezid Zaviyesi, ikincisi ise I. Mehmet döneminde inşa edilen, Yeşil Cami ola- rak bilinen eserdir. 1400 yılında Bursa'nın batısındaki bir tepede inşa edilen Bayezid Zaviyesi'nin güneydoğu ve güneybatı cephelerindeki odaları, sıva süslemelerle bezelidir. Bu eserdeki ustuka süslemeleri Dazya'daki yapıyla benzer olsa da orta kısımdaki bir şöminenin etrafında sıralanan dört yatay bölmesiyle daha ince işçilik gerektirmiştir. Orta kısımda, eğrilerle kuşatılmış düz çiz- gilere sahip kemerlere sahip iki niş bölümü, Dazya'daki sırakemerleri anımsatmaktadır. İki eser arasında önemli farklar da vardır. Kemer üstü bölmelerindeki bitki desenleri farklıdır ve yassı de- ğil derin olan nişler ustuka süslemeli bölmelerin işlevsel olabileceğini düşündürür. Amasya valisi I. Mehmet tarafından 1414–1419 yılları arasında Amasya'da yaptırılan Bayezid Paşa Cami'nin tabhânesi veya yan odalarındaki sıva süslemeler de diğer eserlerle benzerlik göstermektedir (Fig. 10). Bu eserde ustukanın yanı sıra diğer mimari unsurlar ve epigrafik program, Bursa'daki I. Mehmed Zaviyesi'nden (Yeşil Türbe) esinlenildiğine işaret eder. Yakın zamanda Zeynep Oğuz, Bayezid Paşa Dergâhları'ndaki saray benzeri ortama ve süslemelere dikkat çekmiştir,⁵² ki bu benzerlik Dazya'daki örneklerin hem sıva süslemeleri hem de eğrilerle kuşatılmış düz çizgilere sahip kemerleriyle de desteklenmektedir.

Sonuç

Ustukanın I. Bayezid zaviyesi gibi Osmanlı komplekslerinde ilk kez kullanılması saltanat mimarisinin Bayezid Paşa gibi seçkin kişilerce tercih edildiğini belirtse de, on beşinci yüzyılın başlarında, özellikle Orta ve Doğu Karadeniz'deki dergâhlarda sıva süslemelerin kullanımının yaygınlaşması, daha karmaşık bir sürece işaret etmektedir. Dazya'da on dördüncü yüzyılın baş- larından itibaren kullanılan ustuka geleneğinin sürdürüldüğü zaviye, elbette Orta Anadolu'da İl- hanlı Devleti'nden kalan dergâhlarda ustuka kullanımının doğrudan Osmanlı döneminde Bitinya bölgesinde benimsenmesinin başlangıç noktası olarak ele alınamaz. Bununla birlikte, Horozoğlu Ahmed Bey gibi yerel figürler, Bayezid Paşa gibi Osmanlı'ya teslim olan liderler ve Osmanlı sul- tanları gibi velilerin, zaviyelerin tabhânelerinde sıva süslemelerini yaygın olarak kullanmaya baş- laması, saraylarda tercih edilen bu görkemli tekniği dergâhlarda da sürdürme yönünde duyulan ortak bir isteği ifade etmektedir. On dördüncü yüzyılın sonu ile on beşinci yüzyılın başına denk gelen önemli geçiş dönemi, Osmanlıların Anadolu'yu fethi ve bölgedeki mimari kültürde imza

50 Zeynep Yürekli, *Architecture and Hagiography in the Ottoman Empire: The Politics of the Bektashi Shrines in the Classical Age*, Birmingham Byzantine and Ottoman Studies (Farnham: Ashgate, 2012), 143–46.

51 Oya Pancaroğlu, "Devotion, Hospitality and Architecture in Medieval Anatolia," *Studia Islamica* 108 (2013): 73–81.

52 Oğuz Kursar, "Views and Layers."

atılan değişikliklere ev sahipliği yapmaktadır. Tarihi ayrıntılı olarak incelenmesi gereken ustuka süsleme esintileri, Osmanlıları Orta Anadolu'daki çağdaşlarından ayıran coğrafi ve tarihi duvarı yıkarak, bu geçiş dönemindeki mimari kültüre ışık tutmanın önemini vurgulamaktadır.

Fig. 1: The zāwiya of Lulu ibn 'Abdallah in Tazyia (near Turhal), view from the north (photograph: M. Durocher, 2017).
Fig. 1: Dazyia'da (Turhal yakınlarında) yer alan Lulu bin Abdullah Zaviyesi, kuzeyden görünüm (fotoğraf: M. Durocher, 2017).

Fig. 2: The zāwiya of Horozoğlu Ahmet Bey (Tokat), view from the north (photograph: M. Durocher, 2015).
Fig. 2: Horozoğlu Ahmed Bey Zaviyesi (Tokat), kuzeyden görünüm (fotoğraf: M. Durocher, 2015).

Fig. 3: The zāwiya of Lulu ibn 'Abdallah in Tazya (near Turhal), view from the south (photograph: M. Durocher, 2017).
Fig. 3: Dazya'da (Turhal yakınlarında) yer alan Lulu bin Abdullah Zaviyesi, güneyden görünüm (fotoğraf: M. Durocher, 2017).

Fig. 4: The zāwiya of Lulu ibn 'Abdallah, stucco shelf in the dār al-ḥuffāz (photograph: M. Durocher, 2017).
Fig. 4: Lulu bin Abdullah Zaviyesi, dârülhuffâzdaki ustuka raf (fotoğraf: M. Durocher, 2017).

Fig. 5: The zāwiya of Lulu ibn 'Abdallah, plaster decoration in the western room (photograph: M. Durocher, 2017).

Fig. 5: Lulu bin Abdullah Zaviyesi, batıdaki odada yer alan sıva süslemeleri (fotoğraf: M. Durocher, 2017).

Fig. 6: The zāwiya of Lulu ibn 'Abdallah, plaster decoration in the dār al-ḥuffāz , detail (photograph: M. Durocher, 2017).
Fig. 6: Lulu bin Abdullah Zaviyesi, dārülhuffâzda yer alan sıva süslemelerinden bir ayrıntı (fotoğraf: M. Durocher, 2017).

Fig. 7: The zāwiya of Horozoğlu, stucco in the eastern room (photograph: M. Durocher, 2015).
Fig. 7: Horozoğlu Zaviyesi, doğudaki odada yer alan ustuka süslemeleri (fotoğraf: M. Durocher, 2015).

Fig. 8: The zāwiya of Horozoğlu, stucco in the eastern room, detail of the peacock (photograph: M. Durocher, 2015).
Fig. 8: Horozoğlu Zaviyesi, doğudaki odada yer alan ustuka süslemeleri, tavus kuşu figürü (fotoğraf: M. Durocher, 2015).

Fig. 9: The mosque of Dimorta (Üzümören), stucco mihrab (photograph: M. Durocher, 2015).
Fig. 9: Dimorta (Üzümören) Cami, ustuka mihrap (fotoğraf: M. Durocher, 2015)

Fig. 10: The zāwiya of Bayezid Paşa (Amasya), plaster decoration in the ṭabhāne (photograph: M. Durocher, 2017).
Fig. 10: Bayezid Paşa Zaviyesi (Amasya), tabhânedeki siva süslemeleri (fotoğraf: M. Durocher, 2017).

Bibliography - Kaynakça

Primary Sources - Birincil Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri [The Presidency of the Turkish Republic's Ottoman Archives] (BOA), Tahrir Defter 2, 196.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri (VGMA) 482.112–133.1 and 737.120–121.52.

Secondary Sources - İkincil Kaynaklar

- Acıoğlu, Yusuf. "Kubad Abad Sarayı Alçı Buluntuları." *Sanat Tarihi Dergisi* 23, no. 2 (2014): 1–11.
- Açikel, Ali, and Abdurrahman Sağırlı. *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları – Vakfiyeler*. Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları Araştırma Serisi 8. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2005.
- Alexandrescu-Dersca, Marie-Mathilde. *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*. Universitatea Mihăileană din Iași. Publicatiunile Institutului de Turcologie 1. Bucharest: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului Imprimeria Natională, 1942.
- Arik, Rüçhan. *Kubad Abad: Selçuklu Saray ve Çinileri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2000.
- Atak, Erkan. "Tokat'tan Ahşap Direkli Bir Yapı: Üzümlü Ulu Camii." *Vakıflar Dergisi* 51 (2019): 99–130.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mi'marisinde Çelebi ve II. Murad Sultan Devri 806–855 (1403–1451)*. Vol. 2. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1972.
- Bernardini, Michele. "Motahharten entre Timur et Beyazid: une position inconfortable dans les remous de l'histoire anatolienne." In *Syncretismes et hérésies dans l'Orient seldjoukide et ottoman (XIVe-XVIIIe siècle)*, Actes du Colloque du Collège de France, octobre 2001, edited by Gilles Veinstein, 199–211. Paris: Peeters, 2005.
- Blessing, Patricia. *Rebuilding Anatolia after the Mongol Conquest: Islamic Architecture in the Lands of Rûm 1240–1330*. Birmingham Byzantine and Ottoman Studies 17. Farnham: Ashgate, 2014.
- Blessing, Patricia. "All Quiet on the Eastern Frontier? Early Ottoman Architecture and its Contemporaries in Eastern Anatolia." In *Architecture and Landscape in Medieval Anatolia, 1100–1500*, edited by Patricia Blessing and Rachel Goshgarian, 200–23. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017.
- Chabbi, Jacqueline. "Khānqāh." *Encyclopédie de l'Islam*. Accessed 29 September 2021. http://dx.doi.org/10.1163/9789004206106_eifo_COM_049.
- Çağaptay, Suna. *The First Capital of the Ottoman Empire: The Religious, Architectural and Social History of Bursa*. London: I. B. Tauris, 2020.
- Çetintaş, Sedat. *Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değildir*. İstanbul: n.p., 1958.
- Durocher, Maxime. "Tāzya: A Fourteenth Century Rural Complex and its Chronology." In *The 15th International Congress of Turkish Art, Proceedings*, edited by Michele Bernardini, Alessandro Taddei, and Michael Douglas Sheridan, 263–77. Ankara: Ministry of Culture and Tourism, Republic Turkey: 2018.
- Edhem, Halil. "Anādölüda İslāmī Kitābeler." *Tārīh 'Osmānī Encümeni* 6, no. 36 (1331/1916): 728–53.
- Evlîya Çelebi. *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu*. Vol. 5. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Eyice, Semavi. "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi: Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 23, no. 1–2 (1963): 3–80.
- Forbes Manz, Beatrice. *The Rise and Rule of Tamerlane*. Cambridge Studies in Islamic Civilizations. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Goodwin, Godfrey. "The Dervish Architecture in Anatolia." In *The Dervish Lodge: Architecture, Art, and Sufism in Ottoman Turkey*, edited by Raymond Lifchez, 57–69. Comparative Studies on Muslim Societies 10. Berkeley: The University of California Press, 1992.
- Gündoğdu, Hamza et al. *Tarihi Yaşatan İl Tokat*. Ankara: PYS Vakıf Sistem Matbaa Müdürlüğü, 2006.
- Hillenbrand, Robert. *Islamic Architecture: Form, Function and Meaning*. New York: Columbia University Press, 1994.
- Yaşar, Hüseyin Hüsameddin. *Amasya Tarihi*. Vol. 3. İstanbul: Hikmet Matba'ası, 1927.
- Kafescioğlu, Çiğdem. "Lives and Afterlives of an Urban Institution and Its Spaces: The Early Ottoman 'İmāret as Mosque." In *Historicizing Sunni Islam in the Ottoman Empire, c.1450–c.1750*, edited by Tijana Krstić and Derin Terzioğlu, 255–307. Islamic History and Civilization 177. Leiden: Brill, 2020.
- Karaçığ, Abdullah. "Alçı Sanatı." In *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, edited by Ali Uzay Peker, 493–505. Vol. 2. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.
- Karataş, Hasan. "The City as Historical Actor: The Urbanization and Ottomanization of the Halvetiye Sufi Order by the City of Amasya in the Fifteenth and Sixteenth Centuries." PhD Diss., University of California, Berkeley, 2011.
- Kastritsis, Dimitris J., *The Sons of Beyazid: Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402–1413*. Leiden: Brill, 2007.
- McClary, Richard P. *Rum Seljuq Architecture 1170–1220: The Patronage of Sultans*. Edinburgh Studies in Islamic Art. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017.

- Melville, Charles. "Anatolia under the Mongols." In *The Cambridge History of Turkey*. Vol. 1, *Byzantium to Turkey (1071–1453)*, edited by Kate Fleet, 51–101. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Necipoğlu, Gülru. *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*. Princeton: Princeton University Press, 2005.
- O’Kane, Bernard. "Täybād, Turbat-I Jām and Timurid Vaulting." *Iran* 17 (1979): 87–104.
- Oğuz Kursar, Zeynep. "Views and Layers of Late Medieval Anatolia through Bāyezīd Pasha’s Corner of Amasya." In *Essays in Honor of Ekrem Čaušević*, edited by Azra Abadžić Navaey *et al.* Zagreb: FF Press, forthcoming.
- Öney, Gönül. *Beylikler Devri Sanatı XIV–XV. Yüzyıl (1300–1453)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Otto-Dorn, Katharina. "Bericht über die Grabung in Kobadabad 1966." *Archaeologischer Anzeiger* 4 (1966): 438–506.
- Pancaroglu, Oya. "Formalism and the Academic Foundation of Turkish Art in the Early Twentieth Century." *Muqarnas* 24 (2017): 67–78.
- Pancaroglu, Oya. "Devotion, Hospitality and Architecture in Medieval Anatolia." *Studia Islamica* 108 (2013): 49–81.
- Papas, Alexandre, "Introduction: What Is a Şūfī Institution?" In *Sufi Institutions*, edited by Alexandre Papas, 1–24. Handbook of Oriental Studies Section 1, The Near and Middle East 154/1, Handbook of Sufi Studies 1. Leiden: Brill, 2020.
- Paul, Jürgen. "A Landscape of Fortresses: Central Anatolia in Astarābādī’s *Bazm Wa Razm*." In *Turko-Mongol Rulers: Cities and City Life*, edited by David Durand-Guēdy, 317–45. Brill’s Inner Asian Library 31. Leiden: Brill, 2013.
- Sarre, Friedrich. *Der Kiosk von Konia*. Berlin: Verlag für Kunstwissenschaft, 1936.
- Peacock, A. C. S. "Metaphysics and Rulership in Late Fourteenth-Century Central Anatolia: Qadi Burhān al-Dīn of Sivas and His *Iksir al-Sa’ādāt*." In *Islamic Literature and Intellectual Life in Fourteenth and Fifteenth Century Anatolia*, edited by A. C. S. Peacock and Sara Nur Yıldız, 101–36. Istanbul Texts and Studies 34. Würzburg: Ergon Verlag, 2016.
- Tanman, M. Baha, "Turhal’ın Gümüştop (Dazya) Köyündeki Namazgâh." *Sanat Tarihi Yıllığı* 9–10 (1981): 309–16.
- Tanman, Baha, and Sevgi Parlak. "Tarikat Yapıları." In *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (Mimarlık ve Sanat)*, vol. 2, edited by Ali Uzay Peker and Kenan Bilici, 391–417. Sanat Eserleri Dizisi 454. Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.
- Thesaurus d’Epigraphie Islamique (TEI)*, no. 9059, accessed 30 July 2021.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Hacı İvaz Paşa’ya Dâir." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 10/14 (1959): 25–58.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti." *Belleten* 32, no. 126 (1968): 161–89.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed." *Belleten* 32, no. 126 (1968): 191–245.
- Wolper, Ethel Sara. *Cities and Saints: Sufism and the Transformation of Urban Space in Medieval Anatolia*. University Park: The Pennsylvania State University Press, 2003.
- Yetkin, Şerare. "Tokat’ta Horozlu İmaret." In *IX. Türk Tarihi Kongresi (21–25 Eylül 1981)*, 1337–43. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1981.
- Yurdakul, Erol. "Tokat Vilayetinin Gümüştop (Dazya) Köyündeki XIVncü Yüzyıla Ait Eski Eserler." *Vakıflar Dergisi* 8 (1969): 244–47.
- Yürekli, Zeynep. *Architecture and Hagiography in the Ottoman Empire: The Politics of Bektashi Shrines in the Classical Age*. Birmingham Byzantine and Ottoman Studies. Farnham: Ashgate, 2012.